
The Comparison between Aristotle's and Frege's Analyses of the Categorical Proposition

Ahmad Hamdollahi

Assistant Professor of Islamic Philosophy Department, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran. ac.hamdollahi@azaruniv.ac.ir

Abstract

The main question of this article is that what are the important differences or similarities between Aristotle's and Frege's analysis of the categorical proposition? Based on the famous view, Aristotle analyzes the categorical proposition into three components: Subject, Predicate and Relation; while Frege analyzes the categorical proposition into two components of Variable and Function, and therefore; these two analyses are completely different and there is no similarity between them. In the other article, I have argued that in the Aristotle's viewpoint, in the logical analysis of the categorical proposition, against its linguistic analysis, it is divided into two main components of subject and predicate. At this article, I have shown that by accepting of this analysis and based on it, it becomes clear that: firstly, there are important similarities between these two analyses: 1) both are two-part analyses 2) Aristotle, like Frege, considers «to be attributed to something else» to be the essential feature of the predicate part; Secondly, there are important differences between them: 1) Aristotle considers «to be attributed to something else» to be merely the essential property of the Role of Predicate, but Frege considers it to be also the essential property of general concepts that replaces in this role, and therefore 2) Frege, against Aristotle, maintains that general concepts cannot be the subject of propositions. This viewpoint of Frege is based on the «Fundamental distinction between Object and Concept». Therefore the root of the differences between the two analyses should be sought in this assertion..

Keywords: Aristotle, Frege, Components of the Categorical Proposition, Comparative Studies, Subject and Predicate, Variable and Function.

Type of Article: **Original Research**

Received date: **2020.8.18**

Accepted date: **2020.10.11**

DOI: [10.22034/jpiut.2020.41337.2653](https://doi.org/10.22034/jpiut.2020.41337.2653)

Journal ISSN (print): **2251-7960** ISSN (online): **2423-4419**

Journal Homepage: www.philosophy.tabrizu.ac.ir

Introduction

Categorical proposition is one of the most important types of proposition and perhaps the most important type of proposition. Aristotle's analysis of these propositions is the basis of the rules of reasoning in Aristotelian logic and Frege's analysis of such propositions is the main basis of the rules of inference in modern logic. Therefore, to understand the general or partial differences or similarities between Aristotelian logic and modern logic, we must return to Aristotle and Frege's analyzes of the categorical proposition and compare these two analyzes. The fundamental importance of this question is that a correct and accurate answer to it can reveal the root of the differences or similarities between Aristotelian logic and modern logic.

In the current and famous view, especially in contemporary Iran, Aristotle analyzes the categorical proposition into three components: Subject, Predicate, and Relation. On the other hand, in Frege's analysis, the categorical proposition is divided into two components: Variable (nominal part) and Function (predicate part); therefore, according to this view, the main difference between the two analyzes is that Frege's analysis is a two-part one, while Aristotle's analysis is a three-part one, and therefore there is no significant similarity between them.

At this paper I have tried to show that the current and famous view about the main differences between Aristotle and Frege's analyzes of the categorical proposition is incorrect and inaccurate; and that the main difference between these two analyzes is not in the three-part nature of Aristotle's analysis and the two-part nature of Frege's analysis, but in the Frege's belief on the "Fundamental distinction between Object and Concept" and Aristotle's non-commitment to such an assertion.

Materials and methods

The basis of my work in this article has been to refer to Aristotle and Frege's own words, and in necessary cases to their commentators and followers or critics, and to reflect carefully on them and to analyze, to inference and concluding based on them. It is also obvious that, in the main and general approach of the article, I have used the comparative method.

Findings and results

1. Attributing a three-part analysis of the categorical proposition to Aristotle, as a logical analysis, is a wrong view and leads to wrong results. By claiming that Aristotle's analysis of these propositions is a three-part one, it is thought that the basic difference between this analysis and Frege's analysis is the three-part nature of Aristotle's analysis and the two-part nature of Frege's analysis; and thus, firstly the real difference between the two analyzes remains somewhat obscure; secondly, appear no significant similarity between the two analyzes.

2. Considering the fact that "Aristotle's logical analysis of the categorical proposition, in contrast to its linguistic analysis, is always a two-part one", it becomes clear that not only Aristotle's analysis, in this regard, is not different from Frege's analysis, furthermore the two-part nature is a similarity between the two analyzes. In addition, some of the features that Aristotle and Frege enumerated for the two components of the categorical proposition are same and common: Firstly, both believe that the predicate part has always an attributive mode and is said to something else; secondly, both acknowledge that the predicate can never be a particular noun or a partial concept.

3. The root of the main difference between these two analyzes is in some other features that Aristotle and Frege consider for the two components of the categorical proposition. Aristotle considers "being told to something else" and "being attributive" to be merely an intrinsic feature of the predicate position, not an intrinsic feature of the general concepts which are placed in the predicate position, and accordingly he believes that general concepts can also be the Subject; But Frege sees "being attributive" and "being told to something else" not only as an intrinsic feature of the function or predicate, but also as an intrinsic feature of the general concepts stayed on this position, and therefore believes that general concepts can never be the Subject. This view of Frege is based on his belief in the "Fundamental distinction between Object and Concept." Therefore, it can be said that the main basis of the differences between Aristotle's

analysis and Frege's analysis of the categorical proposition is Frege's belief in the "Fundamental distinction of Object and Concept" and Aristotle's non-adherence to such a view.

References

- 0 Aristotle, (1995) *The Complete Works*, ed. Jonathan Barnes, 5th Pub. Princeton: Princeton University Press.
- 0 Frege, G. (1980) *Function and concept*, in *Translations from the philosophical writings of Gottlob Frege*, pp. 21-41, ed. Peter Geach & Max black, tr. P. Geach, 3rd ed. Oxford: Basil Blackwell.
- 0 Frege, G. (1997) *Comments on sinn and bedeutung*, in *The Frege Reader*, pp. 172-80, ed. Michael Beany, tr. Peter Long & Roger White, 1st pub. Oxford: Basil Blackwell.
- 0 Frege, G. (1997) *Logic*, in *The Frege Reader*, pp. 227-50, ed. Michael Beany, tr. Peter Long and Roger White, 1st pub. Oxford: Basil Blackwell.
- 0 Peter Geach. (1972) *Logic Matters*, 1st pub. Oxford: Basil Blackwell.

مقایسه تحلیل‌های ارسطو و فرگه از «گزاره حملی»

احمد حمداللهی

استادیار گروه فلسفه اسلامی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران.

ac.hamdollahi@azaruniv.ac.ir

چکیده

پرسش اصلی پیش روی این مقاله این است که چه تفاوت‌ها یا شباهت‌های مهمی میان تحلیل‌های ارسطو و فرگه از گزاره حملی وجود دارد؟ بر اساس دیدگاه مشهور و رایج، ارسطو گزاره حملی را به سه جزء موضوع، محمول و رابطه تحلیل می‌کند؛ درحالی‌که در اندیشه فرگه، گزاره حملی به دو جزء متغیر (بخش اسمی) و تابع (بخش محمولی) تحلیل می‌شود؛ لذا این دو تحلیل، به کلی متفاوت از یکدیگرند و هیچ شباهت قابل ملاحظه‌ای میان آن‌ها وجود ندارد. من در مقاله‌ای دیگر استدلال کرده‌ام که در اندیشه ارسطو گزاره حملی در تحلیل منطقی، برخلاف تحلیل زبانی، همواره به دو جزء اصلی موضوع و محمول تجزیه می‌شود. در اینجا نشان داده‌ام با پذیرش و مبنا قرار دادن این تحلیل آشکار می‌شود: اولاً شباهت‌های مهمی میان تحلیل‌های ارسطو و فرگه از گزاره حملی وجود دارد؛ (۱) هر دو تحلیل، دوجزئی است (۲) ارسطو هم مانند فرگه «گفته شدن به چیزی دیگر» را ویژگی اساسی محمول می‌داند. ثانیاً و درعین حال، این دو تحلیل تفاوت‌های مهم و سرنوشت‌سازی با یکدیگر دارند؛ (۱) ارسطو «گفته شدن به چیزی دیگر» را صرفاً ویژگی ذاتی جایگاه «محمول» می‌داند؛ اما فرگه آن را نه تنها ویژگی ذاتی «تابع» بلکه ویژگی ذاتی مفاهیم کلی که در جایگاه تابع قرار می‌گیرند، هم می‌داند و بر همین اساس (۲) فرگه برخلاف ارسطو معتقد است مفاهیم کلی از نظر منطقی هرگز نمی‌توانند موضوع قرار گیرند. این دیدگاه فرگه مبتنی بر قول به «تمایز بنیادی شیء و مفهوم» است. بنابراین، ریشه اصلی تفاوت‌های میان این دو تحلیل را باید در همین قول جستجو کرد.

کلید واژه‌ها: ارسطو، فرگه، اجزاء گزاره حملی، مقایسه و تطبیق، موضوع و محمول، تابع و متغیر.

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۵/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۷/۲۰

مقدمه

گزاره حملی یکی از مهم‌ترین اقسام گزاره و شاید مهم‌ترین قسم از گزاره است. بحث درباره این نوع از گزاره و اجزاء تشکیل‌دهنده آن از اهمیت منطقی فراوانی برخوردار است. عمده دلیل این اهمیت منطقی آن است که قواعد منطقی استدلال در حوزه گزاره‌های حملی و به تبع آن در حوزه دیگر اقسام گزاره، وابسته به چگونگی تحلیل ما از گزاره حملی و اجزاء تشکیل‌دهنده آن است. تحلیل ارسطو از گزاره‌های حملی پایه و اساس قواعد استدلال در منطق ارسطویی و تحلیل فرگه از این نوع گزاره‌ها پایه و مبنای اصلی قواعد استنتاج در منطق جدید است. بنابراین برای فهم تفاوت‌ها یا شباهت‌های کلی یا جزئی میان منطق ارسطویی و منطق جدید باید به تحلیل‌های ارسطو و فرگه از گزاره حملی بازگردیم و این دو تحلیل را باهم مقایسه کنیم. پرسش اساسی در اینجا این است که چه تفاوت‌ها یا احیاناً شباهت‌های مهمی میان این دو تحلیل وجود دارد و نکته اصلی‌ای که این دو تحلیل را از هم جدا و متمایز می‌سازد، چیست؟ این پرسش در واقع پرسش اصلی مقاله حاضر است.

اهمیت اساسی این پرسش در این است که پاسخ صحیح و دقیق به آن می‌تواند ریشه اصلی تفاوت‌ها یا شباهت‌های موجود میان منطق ارسطویی و منطق جدید را آشکار سازد. البته این پرسش به هیچ روی پرسش جدیدی نیست. می‌توان گفت از همان زمانی که تحلیل فرگه از گزاره حملی به عنوان یک تحلیل جدید و در تقابل با تحلیل ارسطویی مطرح شده است، این پرسش نیز، کم یا بیش و به طور صریح یا ضمنی، شکل گرفته است که تفاوت اصلی این تحلیل با تحلیل ارسطو در چیست؟ و البته پاسخ‌هایی هم بدان داده شده است. بنابراین، مقاله حاضر اگر حرف و سخنی نو دارد در طرح این پرسش نیست، بلکه در پاسخی است که به این پرسش داده است.

بدیهی است که قضاوت درباره اینکه چه وجوه اشتراک یا اختلافی میان تحلیل‌های ارسطو و فرگه از گزاره حملی وجود دارد، به طور کامل و مستقیم وابسته به این است که تحلیل ارسطو و تحلیل فرگه از گزاره حملی را چه می‌دانیم و چگونه می‌فهمیم. در دیدگاه مشهور و رایج، به‌ویژه در ایران معاصر، ارسطو گزاره حملی را به سه جزء موضوع، محمول و رابطه تحلیل می‌کند. از سوی دیگر، در تحلیل فرگه، گزاره حملی به دو جزء متغیر (بخش اسمی) و تابع (بخش محمولی) تجزیه

می‌شود؛ لذا در این دیدگاه، تفاوت اصلی این دو تحلیل در این است که تحلیل فرگه از گزاره حملی دوجزئی اما تحلیل ارسطو از این نوع گزاره سه‌جزئی است و بر همین اساس شباهت قابل ملاحظه‌ای هم میان این دو تحلیل وجود ندارد.

من، پیش از این، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی سه‌جزئی یا دوجزئی بودن تحلیل ارسطو از گزاره حملی» استدلال کرده‌ام که تحلیل منطقی ارسطو از گزاره حملی، برخلاف تحلیل زبانی آن، همواره دوجزئی است و نمی‌تواند سه‌جزئی باشد. در مقاله پیش رو، تلاش کرده‌ام با مبنا قرار دادن این تحلیل و با استناد به آن نشان دهم؛ دیدگاه مشهور و رایج درباره وجوه اختلاف اصلی تحلیل‌های ارسطو و فرگه از گزاره حملی، صحیح و دقیق نیست و تفاوت اصلی و اساسی این دو تحلیل نه در سه‌جزئی بودن تحلیل ارسطو و دوجزئی بودن تحلیل فرگه، بلکه در باور فرگه به «تمایز بنیادی شیء و مفهوم» و عدم التزام ارسطو به چنین معنا و مضمونی است.

برای این مقصود در بخش اول مقاله، به‌عنوان پیش‌شرط لازم برای فراهم شدن امکان مقایسه میان این دو تحلیل، به خطوط کلی و نکات عمده و اصلی ناظر به تحلیل ارسطو از گزاره حملی، که در مقاله فوق‌الذکر به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است، اشاره کرده‌ام. بخش دوم مقاله به گزارش تحلیل فرگه از گزاره حملی اختصاص یافته است. در بخش سوم نیز، به مقایسه این دو تحلیل پرداخته و وجوه اشتراک و اختلاف اصلی این دو تحلیل را، بر اساس نتایج و یافته‌های دو بخش قبلی، بیان کرده‌ام. من در اینجا به بحث درباره مبانی و پایه‌های فکری و فلسفی تحلیل‌های ارسطو و فرگه از گزاره حملی وارد نشده‌ام، چه اینکه این خود موضوع بسیار مهم دیگری است که باید در مجال دیگری بدان پرداخت و هدف و موضوع این مقاله نبوده است؛ بلکه صرفاً تلاش کرده‌ام بر اساس گزارش دقیق تحلیل‌های ارسطو و فرگه از گزاره حملی، نقاط اشتراک و اختلاف اصلی و عمده آن‌ها را آشکار نمایم. روش کار من در این مقاله، رجوع به متن سخنان ارسطو و فرگه، و در موارد لازم مفسران و پیروان یا منتقدان ایشان، دقت و تأمل در این سخنان و تحلیل، استنباط و نتیجه‌گیری براساس آن‌ها بوده است.

۱. تحلیل ارسطو از گزاره حملی

درباره تحلیل ارسطو از گزاره حملی و اجزاء تشکیل‌دهنده آن دیدگاه‌های متفاوتی مطرح شده است. در این میان، دیدگاه مشهور و رایج، بخصوص در ایران معاصر، این است که ارسطو گزاره حملی را به سه جزء اصلی موضوع، محمول و رابطه تحلیل می‌کند (برای نمونه بنگرید به موحد، ۱۳۸۲: ۷۰ و نبوی، ۱۳۸۴ الف: ۸۶ و همو، ۱۳۸۴ ب: ۱۴۰). این دیدگاه به حدی پرنفوذ بوده است که برخی گفته‌اند: «تحلیل جمله به موضوع و محمول و رابطه در منطق ارسطو یک اصل است، اصلی که به همان اندازه اصل امتناع اجتماع نقیضین مهم است» (موحد، ۱۳۸۲: ۷۱)؛ اما، صرف‌نظر از این دیدگاه، دیدگاه‌های دیگری نیز در این باره مطرح است. پیتر گیچ (Peter Geach)، از فیلسوفان تحلیلی قرن بیستم که تعلق خاطر جدی به منطق جدید دارد، معتقد است ما در آثار منطقی ارسطو با دو تحلیل متفاوت از گزاره حملی مواجه هستیم؛ یکی تحلیلی که ارسطو در درباره عبارت ارائه کرده است و دیگری تحلیلی که در تحلیلات اولیه مطرح شده و نظریه قیاس ارسطویی بر پایه آن استوار است. به نظر گیچ، تحلیل ارسطو از گزاره حملی در درباره عبارت یک تحلیل دوجزئی است و او در این کتاب گزاره حملی را به دو جزء اصلی اسم و فعل تحلیل می‌کند؛ اما وی «بعد از نوشتن درباره عبارت و قبل از این که تحلیلات اولیه را تألیف کند، این دیدگاه خود را تغییر داده است» و در تحلیل جدید گزاره را صرفاً به دو کلمه یا دو حد (term) تجزیه می‌کند (See: Geach, 1972: 45-48). نکته جالب توجه این است که گیچ نه تنها تحلیل جدید ارسطو را سه‌جزئی (موضوع، محمول و رابطه) نمی‌داند، بلکه علیه این فهم استدلال می‌کند. وی تحلیل جدید ارسطو را هم دوجزئی می‌داند (با این تفاوت که به نظر وی این دو جزء، برخلاف وضعیت موجود در تحلیل درباره عبارت، متجانس هستند) و صرفاً معتقد است که این تحلیل، زمینه را برای ارائه تحلیل سه‌جزئی از گزاره حملی در دوره‌های بعدی فراهم کرده است^۱ (Ibid: 48-53).

بدیهی است که بهترین راه برای فهم تحلیل ارسطو از گزاره حملی و قضاوت درباره این دیدگاه‌های متفاوت، رجوع دوباره به آثار و سخنان خود او و دقت و تأمل در آنها است. من معتقدم در آثار و سخنان ارسطو دلایل و شواهد کافی و قانع‌کننده‌ای وجود دارد که نشان می‌دهد؛ اولاً، همان‌طور که امثال گیچ اشاره کرده‌اند، وی در درباره عبارت تحلیلی دوجزئی از گزاره حملی ارائه

کرده است؛ ثانیاً، برخلاف دیدگاه امثال گیچ، وی در آثار منطقی بعدی‌اش نیز به همین تحلیل دوجزئی پایبند و وفادار است و همین تحلیل منطقی را می‌توان به‌عنوان پایه و اساس نظریه قیاس ارسطو در نظر گرفت. در ادامه بحث، شواهد و استدلال‌های خود در تأیید این مدعا را بیان خواهم کرد.

۱-۱. تحلیل دوجزئی ارسطو از گزاره حملی در درباره عبارت

بر اساس تحلیلی که ارسطو در درباره عبارت ارائه کرده است، هر گزاره حملی از دو جزء اصلی اسم و فعل تشکیل می‌شود. اولین جزء ضروری گزاره، اسم است. «اسم آوای معناداری است بر پایه رسم و قرار، بدون پیوند با زمان، که هیچ بخشی از آن اگر جداگانه گرفته شود معنادار نیست» (ارسطو، ۱۳۷۸: ۲۰-۱۹، a16). به نظر ارسطو، ویژگی اساسی «اسم» این است که همواره به‌وسیله «است/هست»، «بود» یا «خواهد بود» و به‌طور کلی به‌وسیله یک فعل، صادق یا کاذب می‌شود (همان: ۳-۴، b16). این بدین معناست که همواره با اضافه شدن یک فعل به اسم است که گفتاری قابل صدق و کذب (گزاره) تشکیل می‌شود. گزاره گفتاری است که تعلق گرفتن یک معنا به یک موضوع را ایجاب یا سلب می‌کند (همان: ۲۰-۱۹، a16)، اما «بدون فعل نه ایجابی بر جا خواهد بود و نه سلبی» (همان: ۱۲، b19)؛ بنابراین برای تشکیل گزاره وجود فعل هم لازم و ضروری است و بدون فعل گزاره‌ای وجود نخواهد داشت.

ارسطو در تعریف فعل می‌گوید: «فعل افزون [بر معنای ویژه خود] نشانگر زمان است که هیچ بخشی از آن جداگانه معنایی ندارد؛ و همواره نشانه چیزهایی است که به چیز دیگر گفته می‌شوند» (همان: ۶-۷، b16). بر اساس این تعریف، فعل واژه بامعنایی است که افزون بر یک معنای خاص بر زمان نیز دلالت می‌کند. بعلاوه، فعل همواره نشانه چیزهایی است که به چیز دیگری گفته می‌شوند.

بدین ترتیب، از دیدگاه ارسطو برای تشکیل گزاره حملی وجود دو چیز، لازم و ضروری است؛ اسم و فعل. این بدین معناست که هر گزاره حملی از دو جزء اصلی و ضروری اسم و فعل تشکیل می‌شود و «برای تشکیل گزاره به چیز دیگری علاوه بر این دو جزء نیاز نداریم» (See: Ammonius, 2014: 20). اسم را از آن جهت که در گزاره همواره موضوع سخن قرار

می‌گیرد و چیز دیگری به آن گفته می‌شود، موضوع نیز می‌نامند و فعل را از آن جهت که همواره به چیز دیگری گفته می‌شود، محمول نیز می‌نامند. چنانکه برخی مفسرین ارسطو اشاره کرده‌اند؛ «معنای اصلی کلمه یونانی‌ای که ما آن را به «فعل» ترجمه می‌کنیم، «آنچه گفته می‌شود» است» (Ackrill, 2002: 118) و معنای محمول نیز دقیقاً «آنچه گفته می‌شود» است. بنابراین فعل و محمول دقیقاً به یک معنا به کار می‌روند و معادل هم‌اند. خود ارسطو هم در درباره عبارت مکرر تعابیر موضوع و محمول را به‌عنوان معادل اسم و فعل به کار برده است (برای نمونه رک؛ ارسطو، ۱۳۷۸: ۱۱-۱۲، a18/14-13، b17/4-1، a17/40-2، a17/35-34، b16/24-23، a18/36-31، a18/40، b19/10-9، a20/14-13، b20/17-7، a21).
دقت و تأمل در خصوصیات و ویژگی‌های اسم و فعل، به‌عنوان اجزاء اصلی تشکیل‌دهنده گزاره حملی، نحوه تحلیل ارسطو از گزاره حملی را برایمان روشن‌تر خواهد کرد.

۱-۱-۱. ویژگی‌های اسم (موضوع) در تحلیل ارسطو

خصوصیات و ویژگی‌های اسم، به‌عنوان یکی از دو جزء اصلی گزاره حملی، عمدتاً از تعریف آن بر می‌آید. بر اساس تعریفی که ارسطو از اسم به دست داده است، خصوصیات زیر را برای اسم می‌توان برشمرد:

۱) اسم همواره بر یک معنای مشخص و معین دلالت می‌کند (همان: ۱۹، a16). نکته بسیار مهم در این رابطه این است که از نظر ارسطو آن معنایی که اسم بر آن دلالت می‌کند، می‌تواند یک معنای فردی و جزئی (مانند سقراط) یا یک معنای کلی (مانند انسان یا اسب) باشد (همان: ۳-۲، b17).

۲) دلالت اسم بر آن معنای مشخص و معین به نحو قراردادی و نه طبیعی و ضروری است (همان: ۲۸-۲۹ و ۱۹، a16).

۳) دلالت اسم بر آن معنای مشخص و معین بدون نشانگری زمان است؛ یعنی اسم، به‌خودی‌خود، هیچ‌گونه دلالتی بر زمان ندارد (همان: ۲۰-۱۹).

۴) اسم، لفظ یا واژه‌ای است که اجزاء و بخش‌های آن به تنهایی بی‌معنا هستند (همان: ۲۰).

۲-۱-۱. ویژگی‌های فعل (محمول) در تحلیل ارسطو

ارسطو یک فصل از درباره عبارت (فصل سوم) را به توضیح معنای «فعل» اختصاص داده است. به نظر می‌رسد این امر حاکی از اهمیت خاص این موضوع است. من معتقدم توجه دقیق به معنا و خصوصیات فعل در بیان ارسطو کلید اصلی فهم صحیح تحلیل ارسطو از گزاره حملی است. با توجه به سخنان ارسطو در فصل سوم درباره عبارت، چهار ویژگی مهم را می‌توان برای فعل برشمرد:

۱) فعل افزون نشانگر زمان است (همان: ع، b16). یعنی علاوه بر یک معنای مشخص و معین، بر زمان نیز دلالت می‌کند. به بیان دقیق‌تر، «فعل» اولاً بر یک معنای مشخص دلالت دارد، ثانیاً بر تعلق گرفتن این معنا (به چیزی دیگر) در یک زمان دلالت می‌کند.

۲) فعل لفظ یا واژه‌ای است که «هیچ بخشی از آن جداگانه معنا ندارد» (همان: ۷، b16). یعنی «فعل»، همانند اسم، به گونه‌ای است که اگر آن را تجزیه یا تقسیم کنیم، هیچ یک از اجزاء یا بخش‌های حاصل، به طور جداگانه معنایی نخواهند داشت.

۳) فعل «همواره نشانه چیزهایی است که به چیز دیگری گفته می‌شوند» (همان: ۱۲ و ۸، b16). این بدین معناست که «فعل» واژه‌ای است که همواره، گفته شدن به چیزی دیگر یا در رابطه با چیزی دیگر را نشانگری می‌کند. بر این اساس، فعل بودن «فعل» به این است که به چیز دیگری گفته شود و اگر واژه یا معنایی در رابطه با چیز دیگری نباشد یا به چیز دیگری گفته نشود، نمی‌توان آن را «فعل» نامید. از اینجا به دست می‌آید؛ هر جا که فعل باشد همواره چیز دیگری نیز وجود دارد که فعل درباره آن گفته می‌شود و به واسطه گفته شدن بر آن، «فعل» نامیده می‌شود. این چیز دیگر از نظر ارسطو همان «اسم» است. بدین ترتیب فعل که یکی از دو جزء ضروری گزاره است، به طور غیرمستقیم و التزامی دیگر جزء ضروری گزاره (اسم) را نیز نشانگری می‌کند.

۴) اگر فعل به خودی خود در نظر گرفته شود و به چیز دیگری گفته نشود، یک اسم خواهد بود. چون آن واژه یا معنایی که به واسطه گفته شدن به چیزی دیگر فعل نامیده می‌شود، اگر به چیز دیگری گفته نشود (به خودی خود در نظر گرفته شود)، دیگر افزون نشانگر زمان نخواهد بود و بنابراین در این وضعیت نمی‌توانیم آن را باز هم فعل بنامیم؛ اما درعین حال بر آن معنای خاصی که دلالت داشت، باز هم دلالت دارد و بنابراین یک اسم محسوب می‌شود. چون، چنانکه دیدیم، معنای

اسم همین است که واژه‌ای بر یک معنای مشخص و معین، بدون دلالت بر زمان، دلالت داشته باشد. عین سخن ارسطو در این باره چنین است:

«اینک، فعل‌ها هنگامی که به خودی خود و در گوهر خویش گفته شوند، اسم آن دو چیزی را نشانگری می‌کنند- زیرا گوینده، ذهن خود را متوقف می‌سازد و شنونده توجه خود را تثبیت می‌کند» (همان: ۲۰-۱۷، b16).

در مورد این چهار ویژگی مهم و اساسی فعل که صراحتاً در سخنان ارسطو آمده است، توجه به چند نکته مهم، لازم و ضروری است:

۱. برخی از ویژگی‌های فعل در بیان ارسطو مختص حوزه زبان (الفاظ و واژگان)؛ برخی دیگر مختص حوزه اندیشه و برخی هم مشترک میان این دو حوزه است. برای نمونه، ویژگی دوم فقط مربوط به حوزه زبان است. چون، اولاً فقط «لفظاً» فعل (چه گفتاری و چه نوشتاری) می‌تواند تجزیه یا تقسیم شود و سخن گفتن از تجزیه یا تقسیم «معنا»ی فعل، وجه و معنای محصلی ندارد؛ ثانیاً بعد از تجزیه هم، سخن گفتن از معنای «معنا» وجه محصلی ندارد. دو ویژگی اول و سوم، هم درباره لفظ و هم درباره معنا، وجود دارد. اما ویژگی چهارم فقط در حوزه اندیشه معنا می‌یابد.

۲. ویژگی اول (افزون نشانگر بودن زمان) فرع ویژگی سوم (همواره به چیز دیگری گفته شدن) است؛ بدین دلیل ساده که، چنانکه بعضی از شارحان بزرگ منطق ارسطو اشاره کرده‌اند (رک؛ ابن‌سینا، ۱۴۰۴، ج ۱، فن سوم: ۲۴) تا یک واژه یا معنا به چیز دیگری گفته نشود، نمی‌تواند افزون نشانگر زمان باشد. دلیل دیگر اینکه، چنانکه در عبارت ارسطو آمده است، «فعل» اگر به چیز دیگری گفته نشود یک «اسم» خواهد بود و «اسم» هم به خودی خود افزون نشانگر زمان نیست. بنابراین «فعل» تا زمانی که به چیز دیگری گفته نشود، نمی‌تواند افزون نشانگر زمان باشد.

۳. از توجه به ویژگی چهارم فعل، این نکته بسیار مهم به دست می‌آید که در تحلیل ارسطو «فعل» بودن ویژگی ذاتی و لاینفک برخی از مفاهیم نیست، بلکه یک واژه یا مفهوم با توجه به اینکه در متن یک گزاره در چه جایگاهی قرار بگیرد، می‌تواند فعل یا اسم باشد. بر همین اساس است که واژه یا معنایی که در یک گزاره فعل است و بر چیز دیگری حمل می‌شود، می‌تواند در گزاره‌ای دیگر اسم باشد و موضوع واقع شود.

۲-۱. تحلیل ارسطو از گزاره حملی در تحلیلات اولیه

با توجه به آنچه گفته شد، شکی نیست که تحلیل ارسطو از گزاره حملی در درباره عبارت یک تحلیل دوجزئی است که بر اساس آن، گزاره حملی به دو جزء اصلی اسم (موضوع) و فعل (محمول) تحلیل می‌شود. اما آیا ارسطو در تحلیلات اولیه هم، که اصلی‌ترین اثر او در حوزه قواعد منطقی استنتاج است، به این تحلیل دوجزئی وفادار مانده و نظریه قیاس ارسطویی هم بر همین تحلیل دوجزئی استوار است یا نه؟

۱-۲-۱. بیان دیدگاه پیتز گیچ

چنانکه اشاره شد، افرادی همچون گیچ معتقدند ارسطو در تحلیلات اولیه، تحلیل دوجزئی مطرح در درباره عبارت را کنار گذاشته و تحلیل جدیدی از گزاره حملی به دست داده است. به نظر گیچ ویژگی مشخصه تحلیل جدید که وی آن را تحلیل دو-حدّ می‌نامد، این است که در آن، واژه‌ای که در یک گزاره محمول است می‌تواند در گزاره‌ای دیگر موضوع واقع شود، درحالی‌که در تحلیل اسم-فعل درباره عبارت چنین امری امکان‌پذیر نیست. به زعم گیچ این نکته وجه تمایز اصلی تحلیل جدید با تحلیل درباره عبارت است (See: Geach, 1972: 47). همچنین وی معتقد است چون در تحلیل جدید، ارسطو گزاره را به دو حدّ که هیچ کدام از آن‌ها ذاتاً حملی نیستند، تجزیه می‌کند، برای نشان دادن رابطه این دو حد از تعبیر «تعلق گرفتن» استفاده می‌کند. بنابراین استفاده از این تعبیر، یکی از نشانه‌های تحلیل جدید است (Ibid: 49). این دو نکته، در حقیقت دلایل اصلی ادعای گیچ مبنی بر تغییر تحلیل ارسطو از گزاره حملی هستند.

۱-۲-۲. نقد و بررسی دیدگاه گیچ

من معتقدم دقت در سخنان و عبارت‌های ارسطو، به‌خصوص توجه به ویژگی‌هایی که وی برای فعل (محمول) برشمرده است، خلاف ادعای گیچ را نشان می‌دهد. در مورد تعبیر «تعلق گرفتن» که گیچ استفاده از آن را از نشانه‌های تحلیل جدید می‌داند، باید گفت ارسطو در همان درباره عبارت مکرراً از این تعبیر استفاده کرده است (رک؛ ارسطو، ۱۳۷۸: ۲۹-۲۳، a17/ 5-2، b17/36-35، b18/ 4-3، b18/ 23-21، b18/ 5، b19/ 13-8، b23/21-16، b23/ 9-8، b24).

این نکته، به نوبه خود نشان می‌دهد میان آنچه گیچ تحلیل جدید ارسطو می‌داند با تحلیل درباره عبارت تفاوت اساسی وجود ندارد.

اما این ادعای گیچ که در تحلیل اسم - فعل درباره عبارت، برخلاف تحلیل جدید، معنایی که در یک گزاره محمول استن می‌تواند در گزاره‌ای دیگر موضوع واقع شود، مبتنی بر بی‌توجهی به برخی از سخنان صریح ارسطو یا عدم فهم دقیق این سخنان است. چنانکه در قسمت قبلی اشاره شد، ارسطو در درباره عبارت به صراحت می‌گوید؛ اگر فعل به‌خودی‌خود و بدون گفته شدن به چیز دیگری در نظر گرفته شود، اسم خواهد بود. معنای این سخن این است که فعل بودن یک معنا یا واژه به دلیل گفته شدن آن به چیزی دیگر و قرار گرفتنش در جایگاه مشخصی از گزاره است، نه اینکه ویژگی ذاتی و لاینفک آن معنا یا واژه باشد. بر همین اساس، معنایی که به چیز دیگری گفته می‌شود و بنابراین فعل است، می‌تواند در جایگاه یا موقعیت دیگری اسم (موضوع) باشد و چیزی به آن یا درباره آن گفته شود. این امر نشان می‌دهد در همان تحلیل اسم - فعل درباره عبارت نیز یک کلمه می‌تواند در یک گزاره محمول و در گزاره دیگر موضوع باشد.

گیچ این ویژگی فعل را که «همواره به چیز دیگری گفته می‌شود» به نقل از ارسطو بیان و به درستی بر آن تأکید می‌کند، اما به نظر می‌رسد در فهم صحیح آن دچار اشتباه شده است. سخن ارسطو در بیان این ویژگی این است که فعل از آن جهت که فعل است همواره به چیز دیگری گفته می‌شود، نه اینکه برخی از معانی یا واژه‌ها همواره به چیز دیگری گفته می‌شوند. به عبارت دیگر ارسطو ویژگی «همواره به چیز دیگری گفته شدن» را به نقش و معنای فعل نسبت می‌دهد، نه به مصادیق فعل و معنایی که در جایگاه فعل قرار می‌گیرند. درحقیقت، گیچ میان این دو معنا خلط کرده است و به همین جهت نتوانسته است مقصود ارسطو را به درستی دریابد.

چنانکه دیدیم، ارسطو برای فعل، در کنار این ویژگی که «همواره به چیز دیگری گفته می‌شود»، این خصوصیت را نیز قائل است که «فعل‌ها هنگامی که به‌خودی‌خود و در گوهر خویش گفته شوند اسم‌اند». اما قابل تأمل است که گیچ در عین توجه و تأکید بر ویژگی اول، ویژگی دوم را به کلی مورد غفلت و بی‌توجهی قرار می‌دهد. به نظر می‌رسد این غفلت یا تغافل، یکی از عوامل مهمی است که موجب شده است که وی تحلیل ارسطو در تحلیلات اولیه را متفاوت از تحلیل او در درباره

عبارت بدانند. وقتی ارسطو به صراحت می‌گوید: «اینک فعل‌ها هنگامی که به‌خودی‌خود و در گوهر خویش گفته شوند، اسم‌اند» معنایش این است که فعل بودن (حمل شدن) ویژگی ذاتی و لاینفک بعضی از معانی نیست و همین معنایی که به چیز دیگری گفته می‌شود و به همین دلیل «فعل» نامیده می‌شود، در صورتی که به چیز دیگری گفته نشود اسم خواهد بود و در این وضعیت جدید، چون یک اسم است، می‌توان معنای دیگری را به آن نسبت داد یا بر آن حمل کرد.

بدین ترتیب دقت و تأمل در ویژگی‌های «فعل»، آن‌گونه که در سخنان ارسطو در درباره عبارت آمده است، نشان می‌دهد که «تعویض‌پذیری» موضوع و محمول که گنج آن را ویژگی مشخصه تحلیل جدید می‌داند، در همان تحلیل به اصطلاح اولیه ارسطو نیز وجود دارد و بر اساس همان تحلیل اسم-فعل درباره عبارت نیز تغییر نقش یک معنا یا واژه میان جایگاه‌های اسم و فعل، یا موضوع و محمول، امکان‌پذیر است. این بدین معناست که تحلیل ارسطو از گزاره حملی در درباره عبارت (تحلیل اسم-فعل) همان تحلیلی است که در تحلیلات اولیه نیز مورد اعتقاد ارسطوست و پایه و اساس نظریه قیاس قرار گرفته است و آنچه گنج به عنوان دو تحلیل متفاوت معرفی کرده است، در حقیقت یک تحلیل واحد است که حداکثر با دو تعبیر یا دو بیان متفاوت مطرح شده است.

۳-۱. ارسطو و تحلیل سه‌جزئی گزاره حملی

چنانکه دیدیم، حتی افرادی مانند گنج که به وجود دو تحلیل متفاوت از گزاره حملی در آثار ارسطو معتقدند، نه تنها تحلیل درباره عبارت، بلکه تحلیل به اصطلاح جدید ارسطو در تحلیلات اولیه را نیز سه‌جزئی نمی‌دانند. اما با این حال برخی صاحب‌نظران، بخصوص در ایران معاصر، تحلیل ارسطو از گزاره حملی را سه‌جزئی می‌دانند. به نظر می‌رسد عامل عمده‌ای که موجب مطرح شدن تحلیل سه‌جزئی از گزاره حملی و نسبت دادن آن به ارسطو شده است، ظهور فعل رابط «است» در برخی از گزاره‌های حملی است. رجوع به آثار ارسطو نشان می‌دهد این دیدگاه، البته خالی از وجه نیست. چه این که خود وی در برخی از عباراتش، از جمله در همان درباره عبارت، از فعل رابط «است» به‌عنوان سومین جزء گزاره یاد می‌کند (برای نمونه رک: ارسطو، ۱۳۷۸: ۲۲-۱۹، b19)؛ اما آیا سخن گفتن از «است» به‌عنوان سومین جزء گزاره حملی به معنای کنار گذاشتن تحلیل دو‌جزئی و قائل شدن به تحلیل سه‌جزئی از گزاره حملی است؟

پیش از ورود به این بحث، توجه به این نکته لازم و ضروری است که آن عبارتها یا مثال‌هایی که «است» را به‌عنوان جزء سوم گزاره حملی معرفی می‌کنند، از جمله و به‌خصوص، در خود درباره عبارت آمده است. به نظر من این نکته بسیار مهم نشان می‌دهد که ظهور رابط «است» در برخی گزاره‌های حملی منافاتی با دو جزئی بودن گزاره حملی ندارد؛ چون، چنانکه دیدیم، تحلیل ارسطو از گزاره حملی در درباره عبارت دو جزئی است و خیلی بعید و دور از ذهن است (اگر نگوییم محال است) که تصور کنیم ارسطو در درباره عبارت به دو تحلیل منطقی متفاوت از گزاره حملی معتقد است.

من در مقاله «بررسی سه جزئی یا دو جزئی بودن تحلیل ارسطو از گزاره حملی» به تفصیل و با استناد به آثار و سخنان ارسطو استدلال کرده‌ام که تحلیل سه جزئی گزاره حملی صرفاً مربوط به قلمرو زبان، آن هم در برخی از موارد و نمونه‌هاست؛ وگرنه تحلیل منطقی ارسطو از گزاره حملی، همان‌گونه که در درباره عبارت آمده است، همواره دو جزئی است. در اینجا صرفاً به خطوط کلی این استدلال اشاره خواهم کرد.

۱-۳-۱. تمایز میان تحلیل زبانی و تحلیل منطقی گزاره حملی در اندیشه ارسطو

همان‌طور که برخی از مفسران ارسطو اشاره کرده‌اند (See: Ackrill, 2002: 120)، وی در سخنان و توضیحاتش در باب تحلیل گزاره حملی و اجزاء آن، جنبه‌های منطقی و جنبه‌های دستور زبانی را به دقت از همدیگر تفکیک نکرده است. به اعتقاد من، این امر از جمله عواملی است که زمینه را برای طرح و نسبت دادن تحلیل سه جزئی از گزاره حملی به ارسطو فراهم کرده و موجب شده است برخی صاحب‌نظران تحلیل ارسطو از گزاره حملی را سه جزئی بدانند. با این حال این بدین معنا نیست که تفکیک جنبه‌های دستور زبانی از جنبه‌های منطقی در تحلیل ارسطو، فی‌نفسه امکان‌ناپذیر است و ما نمی‌توانیم چنین تفکیکی را انجام دهیم. من معتقدم هر چند خود ارسطو در آثار و سخنانش چنین تفکیکی را انجام نداده است، اما پایه‌ها و معیارهای لازم برای این تفکیک در همان آثار و سخنانش وجود دارد و ما می‌توانیم بر اساس همین مبانی و معیارها میان تحلیل زبانی و تحلیل منطقی گزاره حملی تفکیک و تمایز قائل شویم (برای توضیح بیشتر رک؛ حمداللهی، ۱۳۹۸: ۶۲). این تفکیک و تمایز موجب گشودن و زدودن برخی از گره‌ها و ابهامات در مورد تحلیل

ارسطو از گزاره حملی خواهد شد و نشان خواهد داد که تحلیل منطقی ارسطو از گزاره حملی همواره دوجزئی است.

۲-۳-۱. امکان تحلیل دوجزئی یا سه‌جزئی گزاره حملی در قلمرو زبان

دقت در سخنان ارسطو نشان می‌دهد آن عبارتهایی از او که «است» را به‌عنوان جزء سوم گزاره معرفی می‌کند، چه در درباره عبارت و چه در آثار دیگر، ناظر به قلمرو زبان است (برای نمونه رک؛ همان، ۲۱-۲۲، b19). البته این وضعیت صرفاً در برخی از گزاره‌های حملی، رخ می‌نماید. در حوزه زبان بعضی از الفاظ و واژگان به‌گونه‌ای هستند که به‌تنهایی، «گفته شدن به چیزی دیگر» را نشانگری می‌کنند؛ مانند «می‌دود»، «می‌نویسد» و به‌طور کلی افعال غیررابط (در اصطلاح دستورزبانی)؛ در مقابل، بعضی از الفاظ و واژگان به‌گونه‌ای هستند که به تنهایی «گفته شدن به چیزی دیگر» را نشانگری نمی‌کنند؛ مانند «دوده»، «نویسنده». در این موارد برای نشان دادن این که این الفاظ به چیز دیگری گفته می‌شوند، به ناچار از واژه یا فعل رابط «است»، به‌عنوان واژه سوم یا جزء سوم، استفاده می‌کنیم و مثلاً می‌گوییم؛ «سقراط نویسنده است». بدین ترتیب، در قلمرو زبان گزاره حملی می‌تواند به دو جزء یا سه جزء تحلیل شود و این از خصوصیات گزاره حملی در عالم زبان است (برای توضیح بیشتر رک؛ حمداللهی، ۱۳۹۸: ۶۳).

۳-۳-۱. دوجزئی بودن تحلیل گزاره حملی در قلمرو اندیشه

اما آیا تحلیل گزاره حملی در قلمرو معنا و اندیشه هم، مانند تحلیل آن در قلمرو زبان، می‌تواند دوجزئی یا سه‌جزئی باشد؟ ارسطو در برخی از عباراتش، ضمن اشاره به این که «است» در برخی گزاره‌های حملی ظاهر می‌شود و در برخی دیگر ظاهر نمی‌شود، تصریح می‌کند که معنای چنین گزاره‌هایی یکسان است و هیچ تفاوتی باهم ندارد (برای نمونه رک؛ ارسطو، ۱۳۷۸: ۶-۳، a20 و ۱۰-۶، b21). از این عبارات به روشنی به دست می‌آید از نظر ارسطو گزاره‌هایی که در قلمرو زبان به سه جزء تحلیل می‌شوند، از نظر منطقی معادل گزاره‌هایی هستند که در همان قلمرو زبان به دو جزء تحلیل می‌شوند. این هم‌ارزی منطقی، از جمله بدین معناست که تحلیل منطقی این دو نوع از گزاره‌های حملی یکسان است. یعنی همان‌طور که تحلیل منطقی گزاره‌هایی که در قلمرو زبان

دوجزئی‌اند، دوجزئی است، تحلیل منطقی گزاره‌هایی که در قلمرو زبان سه‌جزئی‌اند نیز همواره دوجزئی است. درحقیقت، از نظر ارسطو برخلاف واژه «است»، که در قلمرو زبان سومین جزء گزاره حملی را تشکیل می‌دهد، رابطه (به‌عنوان معنایی که «است» دلالت بر آن دارد) نمی‌تواند جزء سوم گزاره در قلمرو معنا و اندیشه باشد. دلیل اصلی این مدعا این است که «رابطه»، که در تحلیل سه‌جزئی به‌عنوان جزء سوم گزاره مطرح می‌شود، از نظر ارسطو در خود معنای «محمول» نهفته است و بنابراین نمی‌تواند جدای از محمول و علاوه بر آن به‌عنوان جزء سوم گزاره حملی مطرح شود. چنانکه دیدیم، ارسطو «گفته شدن به چیزی دیگر» را ذاتی معنای فعل یا محمول می‌داند؛ بنابراین مطرح نمودن آن به‌عنوان جزء سوم و علاوه بر محمول، زائد و بی‌هوده است. مگر اینکه «محمول» را خالی و عاری از رابطه فرض کنیم که در این صورت دیگر واقعاً محمول نخواهد بود. درواقع اگر بخواهیم، در مقام معنا و اندیشه، رابطه را از محمول جدا کنیم، با این سه جزء مواجه خواهیم بود؛ «مفهوم، مفهوم و رابطه» نه «موضوع، محمول و رابطه» که در این صورت مشخص نخواهد بود که مفهوم مورد نسبت کدام و مفهوم نسبت داده شده کدام است و بنابراین، اساساً گزاره‌ای در کار نخواهد بود! از اینجا این نتیجه مهم به دست می‌آید که در آن گزاره‌های حملی که در قلمرو زبان به سه جزء تحلیل می‌شوند، مانند «انسان نویسنده است»، مفهومی که «است» بدان اضافه شده است به همراه «است» به صورت یکجا، مانند «نویسنده است»، محمول خواهد بود. (برای توضیح بیشتر رک؛ حمداللهی، ۱۳۹۸: ۶۶-۶۴)

۴-۱. جمع‌بندی

از مجموع آنچه گفته شد، این نتیجه حاصل می‌شود که از نظر ارسطو و طبق مبانی وی، هرچند تحلیل زبانی گزاره حملی بسته به اقتضاء زبان و واژگان می‌تواند دوجزئی یا سه‌جزئی باشد، اما تحلیل منطقی گزاره حملی همواره دوجزئی است و نمی‌تواند سه‌جزئی باشد. آنچه این فهم را استوار و از آن پشتیبانی می‌کند، بیش و پیش از هر چیزی، توجه به تمایز میان تحلیل گزاره حملی در قلمرو زبان و تحلیل آن در قلمرو اندیشه از یکسو و دقت و تأمل در خصوصیات و ویژگی‌های فعل یا محمول در بیان ارسطو از سوی دیگر است.

۲. تحلیل فرگه از گزاره حملی

تحلیل فرگه از گزاره‌هایی که در زبان معمول و متعارف گزاره حملی محسوب می‌شوند، یک تحلیل صرفاً منطقی و صرفاً برآمده از نکته‌سنجی‌ها یا باریک‌بینی‌های خاص منطقی نیست، بلکه مبتنی بر برخی دیدگاه‌های خاص فلسفی او درباره معنا و دلالت‌شناسی و نیز صدق و کذب است. من، چنانکه پیش‌تر نیز اشاره کردم، در این مجال نمی‌توانم به بحث درباره مبانی فلسفی تحلیل فرگه از گزاره‌های حملی بپردازم، بلکه به تناسب موضوع مقاله سعی خواهم کرد به اصل تحلیل فرگه از گزاره حملی بپردازم و البته در این میان اشاراتی گذرا به برخی از مبانی فلسفی این تحلیل اجتناب‌ناپذیر خواهد بود (برای بحث مبسوط درباره مبانی فلسفی تحلیل فرگه از گزاره حملی رک: کرد فیروزجایی، ۱۳۸۲ و سالرنو، ۱۳۹۰).

فرگه بر اساس مبانی فلسفی خاص خودش و با توجه بهفهمی که از تحلیل ارسطو از گزاره‌های حملی داشته است، انتقاداتی را بر تحلیل ارسطویی وارد کرده و درنهایت آن را کنار می‌گذارد. به نظر فرگه تحلیل گزاره به موضوع و محمول یک تحلیل منطقی نیست، بلکه بر گرایش‌های روان‌شناختی و دستور زبانی مبتنی است (Frege, 1997: 242-244). وی با توجه به ایراداتی که بر این تحلیل وارد می‌کند، در نهایت می‌گوید بهتر است عناوین موضوع و محمول را به‌طور کلی از منطق حذف کنیم (Ibid: 175).

۲-۱. تحلیل گزاره حملی به دو جزء اصلی متغیر (بخش اسمی) و تابع (بخش محمولی)

فرگه با ردّ و کنار گذاشتن تحلیل ارسطویی، تحلیل جدیدی از گزاره حملی به دست می‌دهد. وی در این تحلیل، گزاره را به دو جزء اصلی «متغیر» و «تابع» تجزیه می‌کند. وی در ارائه این تحلیل، صرف‌نظر از مبانی خاص فلسفی‌اش، تحت تأثیر مستقیم ریاضیات است. بنابراین برای فهم بهتر دیدگاه وی، به‌عنوان مقدمه لازم است اشاره‌ای به مفاهیم تابع و متغیر در ریاضیات داشته باشیم. مفاهیم «تابع» و «متغیر» از مفاهیم اساسی در ریاضیات و مربوط به نظریه مجموعه‌ها هستند. در ریاضیات عبارتهایی مانند $(x+x^2)$ را یک تابع می‌نامند. دلیل این نام‌گذاری این است که

چنین عبارتهایی به خودی خود مقدار مشخصی ندارند و مقدار آن‌ها وابسته به مقداری است که به x نسبت داده می‌شود. اما مقداری که به جای x قرار می‌دهیم متفاوت و متغیر است و به همین جهت x را متغیر می‌نامند. فرگه این مفاهیم را از حوزه ریاضیات به حوزه منطق منتقل و در تحلیل گزاره از آن‌ها استفاده می‌کند. واسطه یا نقطه گذاری که فرگه برای این کار از آن استفاده می‌کند، معرفی تابع‌هایی با ارزش صدق یا کذب است. عبارتهایی مانند $x+x=62$ گونه دیگری از تابع هستند که ارزش آن‌ها به ازای مقادیر مختلفی که به جای متغیر x قرار می‌گیرد، نه یک عدد خاص بلکه صدق یا کذب است. برای نمونه، تابع بالا به ازای مقدار ۲ ارزش صدق و به ازای دیگر مقادیر، ارزش کذب خواهد داشت. فرگه با تمرکز بر صدق و کذب که در مورد چنین توابعی مطرح می‌شود، مفاهیم تابع و متغیر را به حوزه گزاره‌ها که در مورد آن‌ها نیز صدق و کذب بالضروره مطرح است، سرایت می‌دهد و می‌گوید: «می‌توان تصور کرد به‌طور کلی هر گزاره‌ای، دقیقاً مانند معادلات یا نامعادلات یا عبارتهای آنالیز به دو قسمت <متغیر و تابع> تفکیک شود» (Frege, 1980: 31). بدین ترتیب فرگه گزاره را به دو بخش متغیر و تابع تحلیل می‌کند. «متغیر» را به دلیل اینکه همواره یک اسم جایگزین آن می‌شود، بخش اسمی نیز می‌گویند و «تابع» را از آنجا که بیانگر حمل یک معنا است، بخش محمولی نیز می‌نامند.

۲-۲. ویژگی‌های متغیر (بخش اسمی) و تابع (بخش محمولی)

بر اساس تحلیل فرگه یک گزاره حملی مانند «قیصر گال را شکست داد» (مثال از خود فرگه است) به دو بخش اصلی تجزیه می‌شود؛ «قیصر» و «... گال را شکست داد». در اینجا «قیصر» نشان‌دهنده متغیر و «... گال را شکست داد» نشانگر تابع است. فرگه بر این نکته تأکید می‌کند که متغیر جزء تابع نیست و مستقل از آن است. متغیر به همراه تابع یک کل کامل، یعنی جمله را می‌سازد (Ibid: 24). در توابع ریاضی عبارت تابع به‌گونه‌ای است که متغیر بخشی از تابع به نظر می‌رسد. فرگه برای اینکه این اشتباه پیش نیاید، ترجیح می‌دهد در عباراتی که نشانگر تابع هستند به جای متغیر (x) از جای خالی استفاده کند. منظور فرگه را این‌گونه نیز می‌توان تأمین کرد که بگوییم در عبارتهایی همچون $x+x=62$ ، x نه خود متغیر، بلکه علامت و نشانه متغیر است. در هر حال سخن فرگه این است که متغیر را نباید جزو تابع به شمار آوریم. در اندیشه فرگه این جای

خالی نشانگر ناقص بودن تابع است؛ یعنی تابع همواره نیازمند این است که چیز دیگری به آن افزوده شود و به عبارت دیگر به چیز دیگری نسبت داده شود تا یک کل کامل را به وجود آورد. این ناقص بودن یا به چیز دیگری گفته شدن از نظر فرگه ویژگی ذاتی و اساسی تابع است؛ اما به نظر وی، بخش دیگر گزاره یعنی متغیر، برخلاف تابع، به خودی خود کامل است. بعلاوه، از نظر فرگه در تحلیل گزاره‌ها نیز همانند ریاضیات تابع‌هایی با یک، دو یا چند متغیر می‌تواند مطرح شود. وی تابع‌های یک متغیری را «مفهوم» و تابع‌های دو یا چند متغیری را «نسبت» می‌نامد (Ibid: 39). برای نمونه تابع «... نویسنده است» که با یک متغیر کامل می‌شود، نشانگر مفهوم و تابع «...بزرگ‌تر از ... است» که با دو متغیر کامل می‌شود، نشانگر نسبت است.

اما نکته بسیار مهم و اساسی در تحلیل فرگه از گزاره حمله این است که به اعتقاد وی آنچه جایگزین متغیر می‌شود، یا در بخش اسمی قرار می‌گیرد، فقط و فقط اسم خاص (دال بر شیء) می‌تواند باشد و آنچه در جایگاه تابع یا بخش محمولیکه ضرورتاً حالت اسنادی دارد، قرار می‌گیرد همواره یک مفهوم کلی (اسم عام) است. روشن است که این، یک نکته صرفاً زبانی نیست (چون در زبان متعارف و روزمره بسیار اتفاق می‌افتد که یک اسم عام در جایگاه موضوع یا به تعبیر فرگه بخش اسمی قرار بگیرد)؛ بلکه ریشه در برخی از دیدگاه‌های فلسفی خاص فرگه دارد. این دیدگاه در حقیقت مبتنی بر «تمایز بنیادی شیء و مفهوم» در اندیشه فرگه است. با توجه به این مبنا فرگه فقط آن دسته از گزاره‌ها را که موضوع آن‌ها یک شیء یا اسم خاص است، یعنی گزاره‌های شخصی به اصطلاح منطق ارسطویی را، از نظر منطقی حمله می‌داند. اما گزاره‌هایی را که موضوع آن‌ها یک مفهوم کلی است، بالأخص گزاره‌های محصوره را، از نظر منطقی حمله نمی‌داند. به نظر فرگه این گزاره‌ها فقط در ظاهر و از نظر دستور زبان حمله هستند و صورت واقعی منطقی آن‌ها به گونه دیگر است. وی به دلیل اعتقاد به تمایز بنیادی شیء و مفهوم نمی‌تواند گزاره‌های محصوره را حمله بداند. چون در این گزاره‌ها یک مفهوم کلی موضوع است. به همین جهت آن‌ها را به گونه‌ای تحلیل می‌کند که مفهوم کلی به بخش محمولی منتقل شود و در جایگاه موضوع یا بخش اسمی، فقط شیء یا اسم خاص قرار بگیرد.

۳. مقایسه تحلیل ارسطو و تحلیل فرگه از گزاره حملی

با توجه به توضیحاتی که در مورد تحلیل ارسطو و تحلیل فرگه از گزاره حملی در دو بخش قبلی ارائه شد، اکنون می‌توانیم به ملاحظه نقاط اشتراک و اختلاف این دو تحلیل بپردازیم. با مقایسه این دو تحلیل، شباهت‌ها و تفاوت‌های مهمی میان آن‌ها مشاهده می‌شود.

۳-۱. شباهت‌های این دو تحلیل

اولین نکته‌ای که از مقایسه این دو تحلیل به دست می‌آید این است که هم تحلیل ارسطو و هم تحلیل فرگه از گزاره دوجزئی است. این، یکی از شباهت‌های مهم میان این دو تحلیل است. اما میان اجزاء این دو تحلیل نیز شباهت‌هایی وجود دارد. فعل یا محمول در تحلیل ارسطویی شباهت قابل توجهی با تابع یا بخش محمولی در تحلیل فرگه دارد. در حقیقت صرف‌نظر از یک نکته که اتفاقاً بسیار مهم و تعیین‌کننده است و در ادامه بحث به آن اشاره خواهیم کرد، می‌توان گفت فعل یا محمول در تحلیل ارسطو دقیقاً معادل تابع یا بخش محمولی در تحلیل فرگه است. همان‌طور که از نظر فرگه تابع یا بخش محمولی همواره بیان‌کننده حمل است و ماهیتی اسنادی دارد؛ ارسطو هم معتقد است ویژگی اساسی فعل این است که همواره به چیز دیگری گفته می‌شود و اساساً فعل بودن فعل به این است که به چیز دیگری گفته شود. بنابراین فعل و تابع از این جهت هیچ تفاوتی با یکدیگر ندارند و هر دو بیانگر معنای واحدی هستند. علاوه بر این، هم در تحلیل ارسطو و هم در تحلیل فرگه این نکته وجود دارد که اسم خاص، یا به اصطلاح ارسطو مفهوم جزئی یا شخصی، نمی‌تواند محمول واقع شود.

۳-۲. تفاوت‌های این دو تحلیل

اما علیرغم این شباهت‌ها و نقاط اشتراک، این دو تحلیل در یک نقطه اساسی با یکدیگر اختلاف دارند. تفاوت اساسی این دو تحلیل در این است که طبق بیان ارسطو آنچه در جایگاه «فعل» یا «محمول» قرار می‌گیرد، که همواره یک مفهوم کلی است، خودش به تنهایی دارای معنا است و فقط به واسطه قرارگرفتن در گزاره و گفته شدن به چیزی دیگر است که واجد معنای حمل نیز می‌شود؛ به همین جهت می‌تواند موضوع نیز قرار بگیرد. در حالی که به زعم فرگه آنچه جایگزین تابع

می‌شود، که باز همواره یک مفهوم کلی است، به‌خودی‌خود و ذاتاً ماهیتی اسنادی دارد و به همین جهت هیچ‌گاه نمی‌تواند موضوع باشد. به عبارت دیگر از دیدگاه ارسطو فعل یا محمول، در خارج از گزاره و به‌خودی‌خود هم بامعناست و به همین جهت می‌تواند «موضوع» قرار بگیرد؛ اما از دیدگاه فرگه «مفهوم» (مفهوم کلی) بدون اینکه به چیز دیگری گفته شود و بنابراین در گزاره باشد معنای محصلی ندارد و به همین جهت هرگز نمی‌تواند موضوع قرار بگیرد. درحقیقت، در تحلیل فرگه ویژگی‌ای که از دیدگاه ارسطو با قید واقع شدن در گزاره در مورد «مفهوم»ها صادق است، ویژگی ذاتی آن‌ها شمرده می‌شود. این دیدگاه فرگه، چنانکه گفتیم، مبتنی بر اعتقاد وی به «تمایز بنیادی شیء و مفهوم» است. بنابراین می‌توان گفت مبنای اصلی تفاوت تحلیل ارسطو و تحلیل فرگه از گزاره حملی در باور فرگه به تمایز بنیادی شیء و مفهوم و عدم باور ارسطو به چنین تمایزی است.

۳-۳. بحثی در مقایسه میان این دو تحلیل

در تحلیل فرگه از گزاره حملی دو مطلب مهم وجود دارد؛ یکی این که مطابق این تحلیل هر گزاره حملی از دو بخش اصلی (متغیر و تابع) تشکیل می‌شود و بنابراین تحلیل ما از گزاره حملی، دوجزئی است. دوم اینکه «تابع» یا «بخش محمولی»، که همواره یک مفهوم کلی نشانگر آن است، ذاتاً حالت اسنادی دارد و بنابراین هرگز نمی‌تواند موضوع قرار گیرد. اختلاف اساسی تحلیل ارسطو با تحلیل فرگه، آن‌گونه که بعضاً اصرار می‌شود (رک؛ موحد، ۱۳۸۲: ۲۹-۲۸)، در این نیست که گزاره حملی در تحلیل ارسطو دارای سه جزء و در تحلیل فرگه دارای دو جزء است؛ - چون چنانکه دیدیم تحلیل منطقی گزاره حملی از نظر ارسطو نیز دوجزئی است و این اتفاقاً از وجوه اشتراک این دو تحلیل است - بلکه اختلاف اساسی این دو تحلیل در این است که از نظر فرگه نه تنها «تابع» بلکه مفهوم‌های کلی هم، که در جایگاه تابع قرار می‌گیرند، ذاتاً حالت اسنادی دارند و بنابراین نمی‌توانند «موضوع» واقع شوند؛ درحالی‌که از نظر ارسطو آنچه ذاتاً حالت اسنادی (گفته شدن به چیزی دیگر) دارد، صرفاً جایگاه محمول است نه آن مفهوم کلی‌ای که در این جایگاه قرار می‌گیرد و بنابراین مفهوم کلی نیز می‌تواند موضوع واقع شود. ارسطو در درباره عبارت پس از بیان اینکه هر گزاره از دو جزء اصلی اسم و فعل، یا موضوع و محمول، تشکیل می‌شود، به‌صراحت می‌گوید که اسم یا موضوع می‌تواند کلی یا جزئی (فردی) باشد. اما فرگه موضوع واقع شدن مفاهیم کلی را اساساً نفی

می‌کند. به نظر فرگه، با توجه به «تمایز بنیادی شیء و مفهوم» فقط اسم خاص که همواره بر شیء دلالت می‌کند، می‌تواند در جایگاه موضوع یا بخش اسمی قرار گیرد؛ اما اسم عام یا مفهوم کلی همواره و ذاتاً نقش اسنادی دارد و فقط در جایگاه تابع یا بخش محمولی می‌تواند واقع شود. همین نقطه اختلاف اصلی موجب تفاوت تحلیل‌های ارسطو و فرگه از گزاره‌های محصوره می‌شود.

شاید یکی از دلایل اصرار برخی صاحب‌نظران بر سه‌جزئی بودن تحلیل ارسطو از گزاره حملی و ایای ایشان از دوجزئی دانستن تحلیل وی این باشد که پذیرش تحلیل دوجزئی را مستلزم پذیرش موضوع واقع نشدن مفاهیم کلی و قول به «تمایز بنیادی میان شیء و مفهوم» می‌دانند و چون ارسطو به صراحت موضوع واقع شدن مفاهیم کلی را می‌پذیرد، پس لاجرم تحلیل او از گزاره حملی را سه‌جزئی می‌دانند. گویا به نظر ایشان، لازمه تحلیل دوجزئی این است که خود فعل یا محمول را دربردارنده نسبت یا رابطه بدانیم و لازمه اینکه خود فعل یا محمول در بر دارنده نسبت یا رابطه باشد، این است که آنچه محمول واقع می‌شود، که همواره یک مفهوم کلی است، دیگر نتواند موضوع واقع شود؛ اما، چنانکه پیش‌تر هم اشاره شد، رجوع و توجه به ویژگی‌های مهم و اساسی‌ای که ارسطو برای فعل (محمول) بر شمرده است، نشان می‌دهد چنین تلازمی میان تحلیل دوجزئی گزاره حملی و موضوع واقع نشدن مفاهیم کلی وجود ندارد. اگرچه ارسطو با توجه به این ویژگی فعل که «فعل همواره به چیز دیگری گفته می‌شود»، نسبت یا رابطه را ذاتی فعل می‌داند و بنابراین قائل به تحلیل دوجزئی است؛ اما بایبان دومین ویژگی مهم فعل مبنی بر اینکه «اگر فعل را به‌خودی‌خود و بدون گفته شدن به چیز دیگری در نظر بگیریم، اسم خواهد بود»، نشان می‌دهد که حملی بودن یا اسنادی بودن را ویژگی ذاتی نقش یا جایگاه فعل یا محمول می‌داند، نه ویژگی ذاتی مفاهیمی که در این جایگاه قرار می‌گیرند. بر این اساس ارسطو در عین حالی که قائل به تحلیل دوجزئی است، موضوع واقع شدن مفاهیم کلی را هم می‌پذیرد و بدین ترتیب عملاً «تمایز بنیادی شیء و مفهوم» را رد می‌کند.

نتیجه‌گیری

نسبت دادن تحلیل سه‌جزئی از گزاره حملی به ارسطو، به‌عنوان یک تحلیل منطقی، یک دیدگاه نادرست است و نتایج نادرستی نیز به دنبال می‌آورد. با قول به سه‌جزئی بودن تحلیل ارسطو از

گزاره حملی، نقطه اصلی اختلاف این تحلیل با تحلیل فرگه همین سه‌جزئی بودن تحلیل ارسطو و دوجزئی بودن تحلیل فرگه تلقی می‌شود و بدین ترتیب اولاً نقطه اختلاف حقیقی این دو تحلیل تا حدودی پوشیده می‌ماند؛ ثانیاً شباهت قابل ملاحظه‌ای میان این دو تحلیل مشاهده نمی‌شود. چنانکه دیدیم، تحلیل منطقی ارسطو از گزاره حملی، برخلاف تحلیل زبانی آن، همواره دوجزئی است. بر این اساس نه تنها تحلیل ارسطو از این جهت تفاوتی با تحلیل فرگه ندارد، بلکه دوجزئی بودن از نقاط اشتراک و وجوه شباهت این دو تحلیل محسوب می‌شود. برخی از ویژگی‌هایی که ارسطو و فرگه برای دو جزء گزاره حملی برشمرده‌اند، نیز یکسان و مشترک‌اند. اولاً هر دو معتقدند که محمول یا بخش محمولی همواره حالت اسنادی دارد و به چیز دیگری گفته می‌شود؛ ثانیاً هر دو ادعان دارند که محمول هرگز نمی‌تواند یک اسم خاص یا مفهوم جزئی باشد. اما تفاوت اصلی و نقطه اختلاف حقیقی این دو تحلیل در برخی ویژگی‌های دیگری است که ارسطو و فرگه برای دو جزء گزاره حملی قائل‌اند. ارسطو «به چیز دیگری گفته شدن» و اسنادی بودن را صرفاً ویژگی ذاتی جایگاه محمول می‌داند، نه ویژگی ذاتی مفهوم‌های کلی‌ای که در جایگاه محمول قرار می‌گیرند و بر همین اساس معتقد است مفهوم‌های کلی نیز می‌توانند موضوع واقع شوند؛ اما فرگه اسنادی بودن و به چیز دیگری گفته شدن را نه تنها ویژگی ذاتی تابع یا بخش محمولی، بلکه ویژگی ذاتی مفهوم‌های کلی‌ای که در این بخش قرار می‌گیرند نیز می‌داند و بر همین اساس معتقد است مفهوم‌های کلی هرگز نمی‌توانند موضوع واقع شوند. این دیدگاه فرگه مبتنی بر باور وی به «تمایز بنیادی شیء و مفهوم» است. بنابراین می‌توان گفت مبنای اصلی اختلاف تحلیل ارسطو و تحلیل فرگه از گزاره حملی، در باور فرگه به «تمایز بنیادی شیء و مفهوم» و عدم التزام ارسطو به چنین دیدگاهی است.

پی‌نوشت

^۱ دکتر ضیاء موحد در مقاله گوتلوب فرگه و تحلیل منطقی زبان آورده است: «پیتر گیچ در مقاله‌ای با عنوان «تاریخ تباهی منطق» با استناد به آثار ارسطو اثبات می‌کند که ارسطو در نوشته‌های اولیه خود و به پیروی از افلاطون جمله را به دو بخش اساسی تقسیم می‌کرده است. اما بعدها این نکته مهم را فراموش کرده و با تقسیم جمله به سه رکن، منطق را به تباهی کشانیده است» (موحد، ۱۳۸۲: ۲۹)؛ اما همان‌طور که در متن مقاله حاضر آمده است، گیچ نه تنها تحلیل سه‌جزئی را از آن خود ارسطو نمی‌داند، بلکه بر ضد این انتساب استدلال می‌کند.

منابع

- 0 ابن سینا (۱۴۰۴) *الشفاه المنطق*، تحقیق: سعید زائد و دیگران، قم: مکتبه آیت‌الله المرعشی.
- 0 ارسطو (۱۳۷۸) *منطق (ارگانون)*، ترجمه دکتر میرشمس‌الدین ادیب سلطانی، چاپ اول، تهران: انتشارات نگاه.
- 0 حمداللهی، احمد (۱۳۹۸) «بررسی سه‌جزئی یا دوجزئی بودن تحلیل ارسطو از گزاره حملی»، معرفت فلسفی، ۱۶(۳):
- 0 سالرنو، جوزف (۱۳۹۰) *فلسفه فرگه*، ترجمه علی بهروزی، چاپ اول، تهران: نشر نی.
- 0 کردفیروزجایی، یارعلی (۱۳۸۲) *فلسفه فرگه*، چاپ اول، قم: انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).
- 0 موحد، ضیاء (۱۳۸۲) *از ارسطو تا گودل (مجموعه مقاله‌های فلسفی-منطقی)*، چاپ اول، تهران: انتشارات هرمس.
- 0 نبوی، لطف‌الله (۱۳۸۴ الف) *مبانی منطق جدید*، چاپ سوم، تهران: انتشارات سمت.
- 0 نبوی، لطف‌الله (۱۳۸۴ ب) *مبانی منطق و روش‌شناسی*، چاپ اول، تهران: دفتر نشر آثار علمی دانشگاه تربیت مدرس.
- 0 Aristotle (1995) *The Complete Works*, ed. Jonathan Barnes, 5th pub. Princeton: Princeton University Press.
- 0 Ackrill, J. L. (2002) *Aristotle Categories and De Interpretatione*, Oxford: Clarendon Press.
- 0 Ammonius (2014) *Ammonius: on Aristotle "on Interpretation 1-8."*, Tr. David Blank, New York: Bloomsbury Publishing.
- 0 Frege, G. (1980) "Function and Concept", in *Translations from The Philosophical Writings of Gottlob Frege*, pp. 21-41, ed. Peter geach & Max black, tr. P. geach, 3rd ed. Oxford: Basil Blackwell.
- 0 Frege, G. (1997) "Comments on Sinn and Bedeutung", in *The Frege Reader*, pp. 172-80, ed. Michael Beany, tr. Peter Long and Roger White, 1st pub. Oxford: Basil Blackwell.
- 0 Frege, G. (1997) "Logic", in *The Frege Reader*, pp. 227-50, ed. Michael Beany, tr. Peter Long and Roger White, 1st pub. Oxford: Basil Blackwell.
- 0 Peter Geach (1972) *Logic Matters*, 1st pub. Oxford: Basil Blackwell.